

LITTERATUR

ETT TIDSKRIFTSJUBILEUM

Den svenska antikforskningens organ *Eranos*' 50:e volym.

Av de svenska vetenskapliga tidskrifterna är det inte många som upplevat halvsekeldagen eller utkommit med sin femtionde volym. Svensk historisk tidskrift har gjort det, likaledes *Kyrkohistorisk årskrift*, för att nämna ett par som i detta sammanhang göra sig påminda. Men de flesta, hur lovande och förträffliga de än varit, ha av brist på intresse dött tvindöden eller utan tillräckligt ekonomiskt stöd måst nedläggas, utan att ha uppnått halvsekeldagen. Det kan därför vara skäl att erinra om att Sveriges enda tidskrift för klassiska studier, den både inom och utom landet välkända och högt uppskattade »*Eranos, acta philologica suecana*», just nu utkommit med sin femtionde volym — åren äro några fler, eftersom något år överhoppats eller två sammanslagits till en volym.

Första årgången utkom 1896. Det var ett verk av en originell man och en betydande vetenskapsman, och tidskriftens tillkomst och fortsättning är ett manande exempel av påhittighet, seg och uppoffrande uthållighet.

På 1890-talet verkade i Uppsala som docent i latin vid universitetet Vilhelm Lundström, som senare för en större allmänhet framför allt skulle göra sig känd genom sin energiska verksamhet för svenskhetens bevarande i utlandet — han var bl. a. initiativtagare till lektoraten i svenska i utlandet. Det stod klart för den unge filologen, att svensk humanistisk forskning måste beredas bättre publikationsmöjligheter. Närmast gällde nu Lundströms intresse ett organ, där svenska klassiker kunde offentliggöra sina forskningar, men han gjorde senare en viktig insats för vetenskaplig forskning i samma riktning, då han skapade och utgav *Svensk humanistisk tidskrift*, som dock endast kunde utkomma med tre årgångar 1917—19. Det som var det svåra med starten av *Eranos* — ordet betyder symboliskt nog »sammanskottsmåltid», »föreningsbidrag» men också »offer» — var penningefrågan, men även den löste optimisten och eldsjälen Lundström, på följande originella sätt.

Han översatte, raskt och beslutsamt, på mycket kort tid, ett av Plautus' muntraste lustspel »*Mostellaria*» eller »*Spöket*», värvade några studenter och uppförde det på scenen.

Ett par av skådespelarna, borgmästaren i Mariefred Gustaf Lindqvist (Mari Mihi), som spelade den durkdrivne slaven *Tranio*'s roll, och Waldemar Swahn, som spelade den sköna hetären *Philomatium* och slyngeln *Phaniscus*, ha berättat om sina upplevelser i sammanhang med uppförandet. Mari Mihi berättar i »*Studentens lyckliga da-*

gar», att Lundström, som inte bara var översättare utan även regissör, repeterade med studenterna en hel månads tid, till dess stycket gick perfekt. Det spelades första gången på Uppsala teater i mars 1896 och därefter på Dramaten i Stockholm, och därifrån bar det söder ut, överallt med samma framgång. (En lustig episod kan måhända förtjäna räddas undan glömskan. Då sällskapet i en stad sitter på hotellet vid sin frukost av kaffe och biffstekar, kommer hotellvärden in och frågar, röd av ilska, om det inte är de studenter, som spela teater, och då detta bejakas, tillägger han, att borgmästare X. m. fl. betala kalaset och då det alltså ingenting kostar, skall väl inte sällskapet ta in kaffe och biffstek »utan i stället ostron och tryffel och champagne och havannacigarrer».) Men i Skåne upphörde framgången. I stället för inkomster blev det »feta» hotellräkningar, och de grävde djupa hål i kassan, som förut spelats in. På västkusten och i Mellansverige blev det emellertid bättre igen och i Örebro blev mottagandet, bland militärer, läkare, ämbetsmän, sådant, att Mari Mihi effektfullt citerar Haquin Spegels ord: »När romarna hörde Virgilius verser uppläsa, då stodo de alle upp så många, som voro tillstädes, och ärade den fatige poeten nästan så högt som själve den mäktige kejsaren.» Det ekonomiska resultatet av turnén blev väl inte så lysande, men tillräckligt att därmed första årgången av Eranos kunde finansieras, och tre år senare upprepades för övrigt med framgång turnén.

Tidskriften kom att i stor utsträckning präglas av sin grundare, som däri också publicerade det mesta av sina studier från latinforskningens vida marker. I ett hänseende var hans utgivningsprinciper knappast lyckliga. Under åren 1896—1922 publicerades bidragen huvudsakligen på *latin*, *svenska* och *tyska*, undantagsvis någon gång på *franska* (men aldrig, så vitt jag kan se, på *engelska*). Från och med årgången 1923 till och med Lundströms död förekomma aldrig några bidrag på andra språk än *latin* och *svenska*, och uppsatser på andra språk än dessa refuserades. Lundström hade under dessa år fått ett nytt uppslukande intresse, för svenska språkets och svenskhetens bevarande, och härunder hade han kommit till den uppfattningen, att svenskt språk också borde komma till tals och hävda sig som internationellt vetenskapligt språk. Det var en vacker och stor tanke, men opraktisk, och den blev nog till hinder för tidskriftens spridning under dessa år. Principen blev också föremål för kritik på olika håll. I Lund hade man till och med, såsom professor Martin P:n Nilsson sagt mig, planer på att, med danskt biträde, starta en ny tidskrift på området, men dessa planer kunde av olika skäl inte förverkligas. Redan i den första årgången 1940, som utkom efter Lundströms död och som redigerades av hans lärjunge, docenten Harry Armini, frångicks också Lundströms redigeringsprincip — vid vilken han för resten aldrig bundit efterträdaren genom någon föreskrift — och utrymme lämnades sålunda åt uppsatser på något av de stora internationella språken. Härmed har fortsatts av den nuvarande utgivaren, överbibliotekarien Tönnes Kleberg, som övertog redaktionen följande år 1941, sedan 1947 i förbindelse med professorn i grekiska språket och litteraturen vid Uppsala universitet Gudmund Björck. Det är intet tvivel

om att denna omläggning, liksom föryngringen i övrigt av tidskriften, ofantligt bidragit till dess höga internationella anseende. Till de nya initiativen höra också personligt präglade men föredömligt fullständiga och opartiska litteraturöversikter. Vid sidan av de vetenskapliga originalbidragen ger Eranos numera också en välbehövlig orientering över antikforskningens aktuella läge och framsteg.

Den nu utkomna femtionde volymen innehåller också en förteckning över alla bidrag, som ha ingått i de femtio volymerna. Det är verkligen en imponerande forskningsprestation, som härmed redovisas. Under den tidigare perioden dominera, utom utgivaren själv, O. A. Danielsson, Per Persson, Einar Löfstedt, E. Nachmanson, Martin P:n Nilsson, som under de senaste åren också varit en mycket flitig bidragsgivare, Axel W. Persson, G. Rudberg, Håkan Sjögren. Under en senare period tillkomma bl. a. Bertil Axelson, G. Björck, I. Düring, Hj. Frisk, H. Hagendahl, T. Kleberg, D. Norberg, J. Svennung, D. Tabachovitz och A. Wifstrand. Något vid sidan av dessa bidrag från den klassiska forskningens mera kända representanter observerar man Hjalmar Öhrvalls uppsats 1916 »Något om knutar i antiken», men även den är värd att göra bekantskap med, ty författaren var en framstående specialist på detta gebit och utgav en särskild bok i ämnet.

Tidskriften har sålunda väl fyllt sitt värv i den svenska antikforskningens tjänst, och den önskas en lång och lyckosam fortsättning, till gagn för denna och till heder för vårt land.

Bror Olsson.

DET FÖRSUMMADE TILLFÄLLET

Varför förlorade Hitler kriget mot Sovjetunionen? Själv har han som de främsta orsakerna till nederlaget framhållit den ovanligt tidigt inbrytande, hårda vintern år 1941, som kom offensiven mot Moskva att frysa fast, samt den anglo-amerikanska hjälpen till Stalin. Givetvis ha också dessa faktorer bidragit till utgången. Den viktigaste orsaken till nederlaget ligger dock knappast på det militära, utan på det politiska området. Som dr Peter Kleist framhåller i sin år 1950 utgivna bok, »Zwischen Hitler und Stalin», förlorade Hitler detta krig främst därför att han förde det icke mot de sovjetiska folkens förtryckare, Stalin och kommunistpartiet, utan mot dessa folk själva, och därigenom framkallade ett hat mot inkräktarna och en rysk nationalitetskänsla, som blev Moskvans främsta bundsförvant i kampen mot tyskarna.

Och dock funnos vid offensivens start i juni 1941 de allra bästa förutsättningar för att vinna stora delar av Sovjetunionens folk för ett befrielsekrig mot deras förtryckare. Stalins hänsynslösa krig mot »kulakerna» och den avsiktligt framkallade hungersnöden i Ukraina med dess milliontals offer låg ju endast ca 10 år tillbaka i tiden, de stora utrensningarna, som bl. a. omfattat tiotusentals officerare, hade sträckt sig ända fram till år 1938, och östra Polen och Balticum hade så sent som 1939—40 tvingats in under bolsjevismens skräckvälde. Det

Litteratur

fanns alltså gott om färska och starka jäsningssämnen i Stalins Ryssland.

Det var därför helt naturligt att de tyska arméerna överallt hälsades av befolkningen som befriare. Deras förtrupper möttes i de vitryska och ukrainska byarna av deputationer som överbringade salt och bröd, och i de åter öppnade kyrkorna läste prästerna förböner för de tyska vapnens framgång. Biskopen i Wladimir i Volhynien utfärdade en proklamation för samarbete med Tyskland, biskoparna i Mitau, Kaunas och Narva sände hyllningstelegram till Hitler. I Lwow bildades redan under de första dagarna efter stadens erövring en ukrainsk nationalregering, som fick en hänförd anslutning från befolkningens sida. I Litauen hade man omedelbart efter tyskarnas inmarsch konstituerat en antibolsjevikisk regering, som proklamerade krig vid Tysklands sida för landets befrielse. Och i alla de tre baltiska staterna ställde sig officerskårerna — dvs. vad som fanns kvar av dem efter bolsjevikernas massdeporteringar — till de tyska befälhavarnas förfogande och anhöllo om vapen för striden mot sina folks förtryckare.

Även inom röda armén kommo liknande tendenser tillsynes. Medan vissa förband sloges med fanatism kunde på andra håll hela divisioner upplösas utan allvarlig strid. De hundratusentals fångar som togos under fälttågets första månader — enbart vid Uman i Ukraina c:a 665 000 — voro inte enbart ett vittnesbörd om den tyska högre ledningens överlägsenhet utan också ett utslag av den röda arméns bristande kampvilja. Och de tusentals överlöpare som marscherade över till tyskarna bestyrkte ytterligare den utbredda motviljan mot att slåss för Stalin.

Om Hitler vid denna tidpunkt hade proklamerat en rysk motregering mot Stalin hade han därmed sannolikt riktat ett dödligt slag mot den bolsjevikiska regimen. Detta bestyrkes också av ett uttalande av Stalins son, att det var ingenting som hans far fruktade så mycket som proklamerandet av en antikommunistisk motregering.

Hur utnyttjade nu den tyska högsta ledningen politiskt den utomordentliga chans som här erbjöd sig? Svaret på denna fråga är enkelt och entydigt: den utnyttjade den inte alls, den förstörde den.

Varken Hitler själv eller hans utrikesminister synes ha satt sig in i det ryska krigets politiska problem och möjligheter. För dem var detta krig ett enbart militärt företag, ett erövringskrig vars mål var att skaffa Tyskland det »Lebensraum», som omnämnes redan i »Mein Kampf». Tanken på ett samarbete med de missnöjda elementen inom Sovjetunionen tycks aldrig ha fallit Hitler in, för honom voro alla dess folk »Untermenschen», skapade för att tjäna sina tyska herrar. Inte ens ett återupprättande av de Baltiska staterna ingick i hans planer; Balticum skulle, liksom även Ukraina och vissa andra delar av USSR, ombildas till ett tyskt protektorat.

Denna inställning förklarar det sätt, varpå myndigheter och folk behandlades i de ockuperade områdena. Den ukrainska nationalregeringen i Lwow arresterades och fördes till Sachsenhausen, den litauiska regeringen undgick med knapp nöd samma öde. De baltiska

staterna tillätos icke bilda nationella, självständiga truppförband, de trupper som senare uppsattes underställdes det tyska Waffen-SS. Och de ryska överlöpare, bland vilka också kommissarier förekommo, som både om vapen för att slåss mot bolsjevikerna, möttes av ordern att alla kommissarier omedelbart skulle skjutas!

Eller, för att citera dr Kleist: »I stället för ett upprop till nationellt frihetskrig kom Görings kolonialstatut, i den röde kommissariens ställe trädde den brune kommissarien, i stället för det politiska förnuftet kom Erich Kochs¹ storslägga.»

Den tyska förvaltningen av de besatta områdena visade alla tecken på att vara avpassad efter ett framgångsrikt kolonialkrigs behov. Till högste chef utsågs Alfred Rosenberg, som dock först i maj 1941 fick i uppdrag att förbereda »övertagandet» av dessa områden, en i och för sig orimlig uppgift, för vilken han dessutom saknade alla personliga kvalifikationer. Som organ härför skapade han »Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete», en mammutorganisation som av den berlinska humorn döptes till »Das Kaosministerium» och som, delvis på grund av rivaliteten från de äldre ministerierna, fick ringa betydelse. För den ekonomiska förvaltningen blev Görings fyraårsplan bestämmande, för transportväsendet svarade organisationen Todt självständigt, säkerhetstjänsten lydde direkt under Himmler osv.

Det besatta området indelades i tre »rikskommissariat», Ostland (Balticum), Vit-Ryssland samt Ukrajna. Under år 1942 tillkom Kaukasus som ett fjärde rikskommissariat. Med Hitlers indirekta stöd kunde cheferna för dessa områden, rikskommissarierna, i allt väsentligt frigöra sig från sin nominelle chef, Rosenberg, och etablera sig som halvt självständiga »satraper». Under dem uppbyggdes en rent tysk förvaltning, som förstod att till sitt lands och sin egen tillfälliga fördel exploatera landet — och i grund kväva de känslor av vänskap och hopp, som strömmat de tyska arméerna till mötes.

T. o. m. i Balticum, som trots ryssarnas massdeporteringar alltjämt ägde ett dugligt ledarskikt, övertogo tyskarna förvaltningen på alla områden. Det gick så långt att rikskommissarien i Riga i detalj bestämde maximipriser för hela området, och att tyska myndigheter kontrollerade teatrar och biografers spelplaner! Allra skadligast var dock beslutet att vidmakthålla den av bolsjevikerna under 1940—41 beslutade och delvis genomförda konfiskationen av baltisk egendom, inkl. all jord, all industri och nästan all enskild handel. Efter den röda arméns flykt återtogo de forna ägarna helt naturligt sin egendom, endast för att till sin bestörtning få veta, att beslaget alltjämt var i kraft. Skillnaden var endast den, att tredje riket trätt i Sovjetunionens ställe. Alla försök från förnuftiga tyskars sida att genomföra åtminstone en viss grad av självstyrelse för de baltiska staterna strandade på Hitlers motstånd.

Trots denna vanvettiga politik och den starka irritation, som den framkallade, uppstod dock aldrig någon aktiv motståndsrörelse mot tyskarna i Balticum — man visste att mycket värre saker voro att vänta, om ryssarna skulle komma tillbaka.

¹ Ukrajnas ryktbare rikskommissarie och förtryckare.

Litteratur

Inom Vit-Ryssland och Ukrajna ledde däremot det tyska förtrycket redan tidigt till aktivt motstånd. När det visade sig att tyskarna inte kommo som befriare utan som erövrare, avlöstes hoppet om befrielse från Stalins tyranneri av hat mot inkräktarna och en nyfödd rysk nationalkänsla. De första guerillaförbanden i tyskarnas rygg organiserades inte av Stalins agenter utan av besvikna ukrainska och vitryska nationalister. När sedan den tyska motgången framför Moskva gav Stalin andrum, kunde han taga denna nationalism i sin tjänst och på dess grund organisera den storstilade partisanrörelse, som skulle komma att bereda den tyska arméledningen så stora bekymmer.

I Kaukasus, som under sommaren 1942 besattes av general von Kleists armé, fingo tyskarna ett helhjärtat stöd från befolkningens sida — den civila förvaltningen hann där aldrig träda i funktion. Landets befolkning — armenier, georgier m. fl. icke slaviska folkslag — hade relativt sent underkuvats av tsarernas Ryssland och bevarade ännu starka nationella känslor och hat mot allt ryskt. De inhemska legioner, som där hunno sättas upp innan Himmler stoppade denna rörelse, voro dock alltför svaga för att påverka fälttågets utgång.

Huvuddelen av de ryska soldater, som antingen direkt eller via krigsfängelägren trätt in i den tyska arméns led, blev emellertid kvar där. Deras antal var högst betydande. I slutet av år 1942 synes det ha uppgått till c:a en million man, vilka tjänade dels i egna enheter, dels instuckna i tyska staber och förband, där de i stor utsträckning användes som ordonnanser, hästskötare o. dyl. Under 1943 ställdes alla de frivilliga förbanden under befäl av en tysk general, »General der Freiwilligen-Verbände». Under år 1944 uppgick deras sammanlagda styrka till c:a 650 000 man, varav hälften utgjordes av turkestaner, tartarer, kosacker och kaukasier, resten av ryssar, ukrainare m. fl. De baltiska frivilliga förbanden utgjorde c:a sju divisioner.

Det sista försöket att utnyttja den ryska frivilligrörelsen kom på hösten 1942, dvs. då den tyska offensiven redan närmade sig sin kulminationspunkt. Då försökte nämligen arméledningen att med hrr Rosenbergs och Ribbentrops svaga bistånd föra fram den ryske generalen Vlassov för bildandet av en rysk »befrielsearmé». Men Himmler lyckades omintetgöra detta försök att »erbjuda Führern en bolsjevikisk slaktardräng vid namn Vlassov som bundsförvant». Han förmodade också Hitler att låta upplösa den första Vlassov-kommittén, som den 12/4 1943 bildats i Smolensk och utfärdat ett upprop till det ryska folket. Vlassov försvann åter i fångenskap, ett slags honnörsarrest i närheten av Berlin.

Vem var då denne Vlassov, som nu försökte framträda som sitt folks befriare? Han var en äkta son av revolutionen, en bondpojke som under inbördeskriget kämpat med de röda och efter dess slut på grund av energi och begåvning gjort en glänsande karriär inom röda armén. Han deltog med utmärkelse i försvaret av Moskva 1941 och förde sedan under 1942 års strider vid Volkov den s.k. 2. stötarmén, som blev omringad och förintad av tyskarna. Vlassov själv slog sig med ett fåtal följeslagare ut ur ringen och irrade under en månad omkring i sumptrakterna vid Volkov, innan han tillfångatogs.

Både därunder och under fångenskapen hade han god tid att tänka över, för vad han och hans män egentligen slagits och offrats, och kom till det resultatet, att det var för att befästa Stalins våldsdiktatur över Rysslands folk. Hans slutsats blev, att dessa folks frihet kunde vinnas endast genom strid *mot* Stalin, alltså tillsammans med Tyskland, och han handlade i enlighet därmed.

Hans första försök misslyckades som nämnt. Först i krigets tolfte timme, då Tysklands nederlag redan var oundvikligt, fick han en ny chans, då Himmler under mycket försiktiga former — Führern fick inte stötas för huvudet — gick in för att stödja hans idé. Den 14 november 1944 bildades i Prag »Kommittén för befrielse av Rysslands folk», vilken under Vlassovs ordförandeskap utfärdade ett manifest vari dess mål angavs vara: a) att störta Stalins tyranni, befria Sovjetunionens folk från det bolsjevikiska systemet och återgiva dem de rättigheter som de tillkämpat sig genom »folkrevolutionen» 1917, b) att avsluta kriget genom en ärofull fred med Tyska riket, c) att skapa ett nytt statsskick utan bolsjeviker och profitörer.

Nu var det emellertid försent. När Vlassovs »befrielsearmé» på nyåret 1945 äntligen kunde bildas, stod Tysklands fullständiga nederlag redan för dörren. På krigshändelsernas gång kunde hans styrka, som för övrigt aldrig kom att uppgå till mer än tre divisioner, inte längre inverka. Inom ett halvår hade katastrofen fullbordats. Den 5 maj överlämnade sig Vlassov till amerikanerna, som, Stalin till behag, överlämnade honom till Sovjet. Efter femton månaders vistelse i ryska fängelser avrättades han i Moskva.

Därmed var slutpunkten satt för en rysk frihetsrörelse som, om den i tid fått stöd från tyskt håll, antagligen kunnat få en avgörande betydelse för Sovjetunionens folk och därigenom också i hög grad påverkat Europas öde.

Erik de Laval.